

Konflikter i middelalderens Norden

EN INTRODUKSJON

BEATE ALBRIGTSEN PEDERSEN

In April 2018, scholars from all over Scandinavia gathered in Oslo for the conference *Conflict in the Nordic Middle Ages*, organized by the research project Nordic “civil wars” of the High Middle Ages in an interdisciplinary and comparative perspective. The goal was to get an understanding of how different conflicts within the timespan 800-1500 was carried out. How different were the conflicts fought during the High Middle Ages from those fought in the Late Middle Ages? And were there any distinctions between the Nordic kingdoms? In this special issue of *Collegium Medievale* you will find revised papers presented at this conference. The volume is divided into three parts: the first section concerns the conflicts as a whole: How they started, how they escalated and how they were solved. The second part is focusing more on the participants in different medieval conflicts. What were their motivations, their agency and their social networks? In the last section the question is how people in the Middle Ages justified their conflicts, and how economy influenced the political disputes.

Temaet for dette spesialnummeret av *Collegium Medievale* er konflikter, mer presist konflikter i Norden i middelalderen. Nummeret har sitt utspring i konferansen *Konflikter i middelalderens Norden*. En konferanse som ble arrangert som en del av forskningsprosjektet *Nordiske «borgerkriger» i høymiddelalderen i et tverrfaglig og komparativt perspektiv*, ledet av Hans Jacob Orning og Jón Viðar Sigurdsson, og avholdt ved Det Norske Videnskaps-Akademi i april 2018. Borgerkrigsprosjektets mål er å studere de nordiske borgerkrigene på et regionalt nivå, et riksnivå, og et nordisk/nord-europeisk nivå, der oppmerksomheten rettes mot hvordan elitene, som ledende samfunnsaktører, opererte innenfor og på tvers av disse grensene. Mens nevnte forskningsprosjekt har studert konflikter i en forholdsvis avgrenset periode, var målet med konferansen å sette fokus på ulike typer konflikter innenfor en bredere tidsramme (ca. 800–1500). Hvor destruktive var de, i hvilken grad brøt de med en tilstand av «fred», og hvordan ble de avvirket? Hva kalles konfliktene, og er det klare skiller mel-

lom dem? Og er det avgjørende forskjeller mellom konfliktene i høy- og senmiddelalderen, og mellom ulike regioner i Norden?

Om temanummeret

Tidligere publikasjoner om konflikter har i stor grad begrenset seg til spørsmål om kongenes politikk, statsbygging og utviklingen av ulike institusjoner. I dette temanummeret har vi åpnet opp for en bredere forståelse av ordet «konflikt». Temaet er her ikke begrenset til krig, blodsutgytelse, storpolitikk eller kaotiske tilstander, men kan også dreie seg om uenigheter mellom to eller flere personer, der de kan bli enige og finne en løsning på konflikten, eller uoverensstemmelsene kan vokse slik at konflikten eskaleres. Denne bredere forståelsen av konflikt har gjort det mulig å inkludere flere typer konflikter og studere deres ulike faser. Det åpner også for å se på andre deltakere enn kongene, og på det materielle så vel som det mentale grunnlaget for konfliktenes oppkomst og løsninger.

Temanummeret er delt i tre, der første del tar for seg gangen i ulike typer konflikter fra vikingtid til senmiddelalder: Hvordan de startet, hvordan de eskalerte og hvordan de ble løst. I andre del rettes fokuset mot de ulike deltagerne i konfliktene, som konger, elite, kvinner og bønder. Her handler det om deltagerens motiver, handlingsrom og deres fiendebilder. I tredje og siste del tar vi ett skritt tilbake fra storpolitikken og ser på andre bakenforliggende momenter: på de økonomiske faktorene og på hvordan de rettferdiggjorde konfliktene. Spørsmålet her er blant annet hvor grensen gikk mellom lovlige og ulovlige former for krigføring.

Valget om å strukturere tidsskriftet tematisk, og ikke kronologisk, er bevisst. Ulike kildegrunnlag og faglige tradisjoner har medført at forskning som gjøres på de ulike delene av middelalderen, har utviklet seg i ulike retninger, noe som igjen forsterker forskjellene. Selv om det er store forskjeller mellom samfunnet i vikingtid og på 1400-tallet, står vi som forskere likevel overfor de samme problemstillingene i møte med kildene. Det er så mye vi ikke vet, og som vi ikke får tilgang til gjennom kildene. Aron Gurevichs (1988: xvii) utsagn er fortsatt aktuelt: «The lack is not so much sources, as the cognitive tools for decoding them». For å gjøre fortiden mer forståelig, for å utvikle nye teoretiske innfallsvinkler og bryte opp gamle sannheter, kreves et samarbeid på tvers av epoker. At vi her har samlet spesialister på ulike deler av middelalderen og med ulike tematiske interesser, er ment å inspirere til den typen samarbeid.

Om bidragene

Det store flertallet av middelalderens konflikter ble løst før de eskalerte til voldelige sammenstøt, først og fremst gjennom meglings, eller behandling av saken på tinget (Imsen 1990; 2018; Sigurdsson 2008; 2013). Dette er en side ved konfliktene som ofte faller bort i diskusjonen, da ordet i seg selv gjerne assosieres med vold, feider og krig. Anne Irene Riisøy skriver om tinget som en arena for konfliktløsning i Norge i vikingtid, frem til 1066. På bakgrunn av sagaer og lovmateriale viser hun hvordan sagaene kan gi innsikt i konfliktløsning i denne tidlige perioden, hvilke saker som ble ført, og hvordan de ble løst.

Sagaenes beskrivelser av konfliktløsning begrenser seg likevel til eliten. Først i senere perioder gjør kildene det mulig å få innblikk i tvister mellom vanlige mennesker. Hvilken form denne konfliktløsningen tok, kommer frem i Steinar Imsens artikkel, der han studerer konflikter mellom bønder, mellom enkeltindivider og lokal øvrighet, mellom bygdelag og øvrighet og mellom kongemakt og skattlandsfolk. På samme måte som Riisøy, argumenterer han for at flertallet av konfliktene ble løst lokalt, uten innblanding fra eliten. Imsen viser i sine undersøkelser hvordan kongemakten og dens representanter la til rette for denne tradisjonen, og samtidig hvordan denne praksisen potensielt kunne utløse konflikter heller enn å løse dem.

At de fleste konfliktene ble avvirket på en fredelig måte, tydeliggjør at middelaldersamfunnet ikke var preget av kaos, slik det ofte har blitt tolket i tidligere forskning. Uenigheter mellom mennesker, og måten de løste dette på, viser styrken i de samfunnsstrukturene som var bygget opp for å påse at orden, i deres forståelse av ordet, ble opprettholdt. Magne Njåstad legger spesielt vekt på dette i sin artikkel, hvor han undersøker konfliktene mellom lokalsamfunn og øvrighet i senmiddelalderen. Gjennom å studere gangen i konfliktene fra oppkomst til endelig løsning, både de som eskalerte i lovlige og ulovlige retninger, synliggjøres forventningene hos partene om hvordan de var ment å opptre.

Historien om middelalderens konflikter har som sagt i stor grad handlet om elitens politikk. Selv om vi i dette temanummeret også ønsker å inkludere andre konfliktdeletere, kan vi ikke se bort fra at det er elitekonflikter som dominerer scenen. Deres disputer påvirker også langt flere individer enn gruppen selv. Fokuset på eliten opprettholdes i denne utgivelsen klart i bidraget til Sverre Bagge. I «Tronfølge og borgerkrig i Skandinavia i middelalderen» retter han søkelyset mot årsakene til de større konfliktene i middelalderen. Han argumenterer for at tronfølge, og ulike tradisjoner knyttet til dette, var hovedårsaken bak de største konfliktene i middelalderen, i alle fall frem til 1300-tallet. Dette tydeliggjør han gjennom å følge utviklingen av normer rundt tronfølge, og konfliktene dette medførte, fra tidlig- til senmiddelalder.

Eliten besto imidlertid ikke bare av menn. Selv om elitekvinner er mindre synlige i kildene, har deres funksjon i middelalderens politiske kultur en lang forsknings-tradisjon. Likevel har forskningen i stor grad vært preget av en oppfatning om at kvinnenes handlingsrom i konfliktfylte situasjoner først og fremst ble utøvd gjennom påvirkning av deres mannlige støttespillere. Randi Bjørshol Wærdahl utfordrer denne oppfatningen. Ved å skille mellom idealer og praksis peker hun på hvordan nordiske kvinner tok direkte del i ulike typer konflikter, som politikere og som hærførere.

Selv om elitens konflikter har vært et yndet tema i middelalderforskningen gir en ny tid og nye innfallsvinkler potensial for nye svar. Erik Opsahl diskuterer i sin artikkel hvordan sentrale skikkelser i senmiddelalderens Norden har blitt karakterisert i tidligere forskning. Han legger vekt på motivene disse historiske skikkelsene har blitt tillagt, og hvordan disse er preget av forskernes egen tid og deres oppfatning av middelalderens elitistiske tankemønstre, før han selv undersøker hvordan økonomi, idealer og personlige ambisjoner var styrende for elitens adferdsmønstre.

En ny generasjon historikere er i ferd med å bryte opp gamle sannheter om hvordan middelalderens konflikter faktisk foregikk i Norge. Hilde Andrea Nysether er blant disse. I sitt bidrag til dette spesialnummeret tar hun opp forholdet mellom enkeltindivider under de norske «borgerkrigene». Hun peker på hvordan tidligere oppfatninger om at fiendskap var bestemt av partitilhørighet har blitt overdrevet, og argumenterer for at motstandere var bestemt av situasjon, ikke partitilhørighet.

Bøndene var viktige deltakere i de aller fleste konflikter. Deres disputer begrenset seg ikke til interne konflikter, da deres aggresjon også ble rettet mot øvrigheten. Konflikter mellom bønder og øvrighet er på ingen måte et nytt tema i forskningen, spesielt ikke hva gjelder senmiddelalder.¹ Ian Peter Grohse anvender her senmiddelalderforskningens begreper om «opprør» og «motstand» i sin analyse av bøndenes aksjoner under borgerkrigene i Norge på 1100-tallet, og kommer frem til at man må være forsiktig med å generalisere om deres rolle i borgerkrigene.

Det fokuset på statsbygging og utviklingen av ulike statlige institusjoner som har preget forskningen av middelalderens konflikter har også medført en nasjonal orientering. De senere års forskning har prøvd å vaske vekk disse grensene. Selv om flertallet av disse artiklene tar utgangspunkt i hendelser som fant sted innenfor riksgrensene, legges det her til grunn at deltagerne i konfliktene var en del av et større skandinavisk nettverk. Disse riksoverskridende nettverkene blir spesielt tydelig i tvister hvor partene tilhører eliten i ulike kongeriker. Kim Bergqvist skriver om dragkampene mellom kongemakten og aristokratiet i Sverige og Norge i perioden 1250–1370, i en periode hvor kongene i stadig større grad oppfattet motstand som en form

¹ Se eksempelvis Njåstad 2010, Imsen 1990; Hansen 2010.

for forræderi. Bergqvist undersøker aristokratiets feidekultur i denne perioden og understreker nødvendigheten av også å studere denne aktiviteten fra aristokratiets ståsted. Ved å behandle prosessene i begge landene parallelt tydeliggjøres også periodens ideer og normers riksoverskridende karakter.

Ressursmangel har vært et sentralt tema i diskusjonen om årsakene bak borgerkrigene i Norge.² Spørsmålet om ressurskrise tas her opp av numismatiker Svein Gullbekk som ser på myntstandarden og tilførselen av sølv til Norge på 1000- og 1100-tallet. Gullbekk argumenterer for en tydelig engelsk påvirkning på norske forhold.

Konfliktene måtte rettferdiggjøres. Thomas Kristian Heebøll-Holm og Max Naderer ser begge på dette teamet. Heebøll-Holm tar utgangspunkt i Saxo Germanicus' beskrivelser av krig: de konvensjonelle regelbunnede krigenes og de følsesstyrte borgerkrigenes. Naderer diskuterer, på sin side, idealet om *rex justus* og kongens behov for å balansere mellom strenghet og rettferdighet. De legger begge vekt på opphavet til disse idealene. Mens Thomas finner opphavet til disse ideene hos antikkens tenkere, i Ciceros beskrivelser i *De Officiis* og de senere kirkefedrenes skrifter, sporer Naderer ideene tilbake til 600-tallet og Pseudo-Cyprians tekst *De duodecim abusivis saeculi* («Om tolv skader i verden»).

Krigens idealer satte konkrete begrensninger i væpnede konflikter. Bjørn Bandlien tar utgangspunkt i Magnus Sigurdssons skjebne i januar 1135, da han ble blindet, kastret og avhugget den ene foten, for å diskutere den ekstreme voldens opprinnelse, hvilke strategier som lå bak, og om hvordan politikk og tidens idealer satte begrensninger for denne typen handlinger.

*

Konferansen *Konflikter i middelalderens Norden* og dette spesialnummeret av *Collegium Medievale* er begge produkter av forskningsprosjektet *Nordiske «borgerkriger» i høymiddelalderen i et tverrfaglig og komparativt perspektiv*. Prosjektet er finansiert av Norsk forskningsråd (NFR) og Senter for grunnforskning (CAS). Som gjesteredaktør vil jeg i den anledning rette en stor takk til lederne for nevnte forskningsprosjekt, Hans Jacob Orning og Jón Viðar Sigurdsson. Jeg vil også takke redaksjonen i *Collegium Medievale*, og spesielt hovedredaktør Bjørn Bandlien, som har

² For diskusjon om ressurskrise i Norge, se Bagge 1986; 2015; Orning 2014. For danske forhold, se Hybel & Poulsen 2007.

lagt til rette for utgivelsen av dette spesialnummeret. En stor takk rettes også til alle forfatterne for deres bidrag, både på konferansen og i dette tidsskriftet.

Bibliografi

- BAGGE, Sverre 1986. "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen". *Historisk tidsskrift* 65: 145–197.
- . 2015. "Borgerkrig og statsutvikling – svar til Hans Jacob Orning". *Historisk tidsskrift* 94: 91–110.
- GUREVICH, Aron. 1988. *Medieval Popular Culture: Problems of Belief and Perception*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HANSEN, Lars Ivar. 2010. "Arkaiske bønder eller alternativ sosial logikk? Om telemarksbøndenes forhold til stat, eiendom, kirke og helvete i middelalderen". I Hans Jacob Orning, Kim Esmark & Lars Hermanson (red.), *Gaver, ritualer, konflikter: Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, 117–159. Oslo: Unipub.
- HYBEL, Nils & Bjørn Poulsen. 2007. *The Danish Resources c. 1000–1550: Growth and Recession*. Leiden: Brill.
- IMSEN, Steinar. 1990. *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*. Del 1: *Middelalderen*. Trondheim: Tapir.
- . 2018. *Kongemakt og skattland: Den norske kongens rike utenfor Norge i middelalderen*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- JÓN VÍÐAR SIGURÐSSON. 2008. *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo: Pax.
- . 2013. "The Role of Arbitration in the settlement of Disputes in Iceland c. 1000-1300". I Per Andersen, Kirsi Salonen, Helle Møller Sigh & Helle Vogt (red.), *Law and Disputing in the Middle Ages: Proceedings of the Ninth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History 2012*, 123–135. Copenhagen: DJØF Publishing.
- NJÅSTAD, Magne. 2003. *Grenser for makt: konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca. 1330–1540*. Trondheim 2003.
- ORNING, Hans Jacob. 2014. "Borgerkrig og statsutvikling: en revurdering". *Historisk tidsskrift* 83: 193–216.

Beate Albrigtsen Pedersen, PhD. Førsteamanuensis ved Historisk institutt, Høgskolen i Volda. E-post: beate.albrigtsen.pedersen@hivolda.no.
